

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ

Ігнатюк О. В.

У даній статті проаналізовані підходи вітчизняних та міжнародних учених щодо класифікації оперативно-розшукових заходів. Наголошується, що поглиблене дослідження поняття, сутності та класифікації ОРЗ як інструментів доказування у кримінальному провадженні, потребує розроблення їх визначення та систематизації. Запропоновано власне бачення класифікації оперативно-розшукових заходів.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, класифікація, аналіз

В данной статье проанализированы подходы отечественных и международных ученых по классификации оперативно-розыскных мероприятий. Отмечается, что углубленное исследование понятия, сущности и классификации ОРЗ как инструментов доказывания в уголовном производстве, требует разработки их определения и систематизации. Предложено собственное видение классификации оперативно-розыскных мероприятий.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, классификация, анализ

This article analyzes the approaches of domestic and international scientists to classify operational-search activities. It is noted that the in-depth study of the concept, essence and classification of ORL as a means of proof in criminal proceedings, requires the development of their definition and systematization. We propose our own vision of the classification of operational-search activities.

Key words: operative-search activity, operative-search activities, classification, analysis

Постановка проблеми. Зважаючи на зміни в соціально-політичному житті суспільства і, відповідно, у державній політиці у сфері протидії злочинності, чинне законодавство наповнено новим змістом стосовно порядку проведення оперативно-розшукової діяльності. При цьому закладено принципово інший підхід до нагляду за додержанням законності органами Національної поліції під час здійснення такої діяльності. Це є особливо важливим з огляду на те, що, з одного боку, під час проведення оперативно-розшукової діяльності зачіпаються найважливіші права людини; з другого - що в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій працівникам органів Національної поліції без ефективного проведення оперативно-розшукових заходів не завжди можливо виявити кримінальні правопорушення.

Як відзначає І.В. Щербина, лише у 30 % випадків результати оперативно-розшукових заходів використовуються як докази у кримінальному провадженні. [1, с.1]. Тому поглиблене дослідження поняття, сутності та класифікації ОРЗ як інструментів доказування у кримінальному провадженні, потребує розроблення їх визначення та систематизації, що обумовлює актуальність розглядуваних питань.

Стан дослідження. Теоретичну базу дослідження становлять наукові праці українських і зарубіжних

вчених, які вивчали різні проблемні аспекти оперативно-розшукових заходів та використання їх результатів у доказуванні. Зокрема, праці: М.В. Багрія, Б.Г. Бараненка, Р.І. Благути, В.О. Глушкова, М.Л. Грібова, А.М. Кисло-го, В.А. Колесника, С.С. Кудінова, Є.Д. Лук'янчикова, Д.Й. Никифорчука, М.А. Погорецького, Є.Д. Скулиша, Д.Б. Сергєєвой, С.Р. Тагієва, О.Ю. Татарова, В.Г. Уварова, Д.М. Цехана, С.С. Чернявського, Р.М. Шехавцова, М.Є. Шумили та ін.

Мета дослідження полягає в аналізі підходів до класифікації оперативно-розшукових заходів як засобів доказування у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Слід відмітити, що недостатня визначеність природи і сутності самих заходів ОРД не дозволяє цілком коректно і безпомилково класифікувати їх, у зв'язку з чим у спеціальній літературі пропонуються самі різноманітні, підчас непослідовні та суперечливі варіанти такої класифікації. На нашу думку, окрім визначеної вище головної причини цього, авторам, що звертаються до даного питання, бракує чіткого визначення мети і коректних критеріїв відповідної класифікації. Вважаємо, що класифікація оперативно-розшукових заходів має бути закріплена в нормативних та законодавчих актах з питань оперативно-розшукової діяльності. Це дасть змогу ширше застосовувати їх у практичній діяльності, визначити їхній склад та юридичну природу.

Та, О.Ю. Шумилов класифікує оперативно-розшукові заходи на категорії [2]. До першої категорії (звичайної) він відносить заходи, що не обмежують конституційні права людини і можуть проводитися як у рамках адміністративно-режимної оперативно-перевірочної роботи, так і під час оперативно-розшукового процесу: опитування, збирання відомостей, збір зразків для порівняльного дослідження (крім збору зразків з проникненням у житло й збору зразків голосу людини шляхом контролю її телефонних переговорів), перевірку закупівлю, дослідження предметів і документів, спостереження (крім спостереження з проникненням у житло), ідентифікація особистості, оперативне впровадження, контрольована поставка, обстеження приміщень, будинків, споруд (крім житла), ділянок місцевості й транспортних засобів і зняття інформації з технічних каналів зв'язку (не порушуючи сферу приватного життя громадян) [3].

До другої категорії, на думку О.Ю. Шумилова, належать заходи, що обмежують конституційні права людини, «...які проводять тільки під час оперативно-розшукового процесу для вирішення завдань, пов'язаних з обмеженням певного конституційного права людини й громадянина». До цих заходів він відносить усі оперативно-розшукові заходи, що залишилися, за винятком оперативного експерименту. Оперативний експеримент належить до третьої (спеціальної) категорії заходів, які спрямовані на протидію вчиненню тяжких і особливо тяжких злочинів. Серед передбачених Законом Російської Федерації «Про оперативно-розшукову діяльність» спеціальних оперативно-розшукових заходів відомий тільки оперативний експеримент [4;3].

О.Ю. Шумилов запропонував також іншу класифікацію. На його думку, оперативно-розшукові заходи

поділяються на дії, заходи й операції. До дій належать: опитування, збирання відомостей, збір зразків для порівняльного дослідження, дослідження предметів і документів, спостереження, ідентифікація особистості. Заходами, на його думку, є: обстеження приміщень, будинків, споруд, ділянок місцевості й транспортних засобів, оперативний експеримент, контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень, прослуховування телефонних переговорів і зняття інформації з технічних каналів зв'язку, оперативне впровадження й перевірка закупівля. Операцією вчений вважає контрольовану поставку [3].

У роботі «Краткая сыскная энциклопедия» О.Ю. Шумилов фактично наводить ще одну класифікацію, виокремлюючи серед оперативно-розшукових заходів оперативно-технічні, спеціальні й усі інші оперативно-розшукові заходи [5].

До того ж у публікаціях із цієї теми науковці інколи роблять спроби обґрунтувати досить дискусійні положення щодо цього. Так, Н.І. Гончарова зазначає, що метод ОРД є системою специфічних прийомів та операцій (оперативно-розшукових засобів і заходів), спрямованих на отримання й реалізацію оперативно значущої інформації [6, с. 180]. Із цього випливає, що ОРЗ та засоби ОРД є складовими методів ОРД.

У підручних і навчальних посібниках із ОРД часто можна зустріти положення, які де-факто ототожнюють методи ОРД з ОРЗ. Наприклад, авторський колектив під керівництвом Ю.А. Агафонова, Ю.Ф. Кваші методами ОРД з посиланням на загальноприйнятту термінологію визнають опитування (розвідувальне опитування), наведення довідок, збирання зразків для порівняльного дослідження, дослідження предметів і документів, ототожнення особистості, контрольовану поставку, оперативний експеримент та інші дії [7, с. 39]. Поряд із цим названі елементи ОРД розглядаються і як ОРЗ [7, с. 118].

На відміну від цього, В.А. Некрасов, В.Я. Мацюк, Н.Є. Філіпенко, Л.В. Родинюк [8, с. 163-190], досліджуючи сутність оперативної установки, візуального спостереження, оперативного огляду й розвідувального опитування, чітко розмежують їх як ОРЗ та як методи ОРД. При цьому для кожного з названих понять науковці формулюють по дві дефініції, окремо визначаючи їх як ОРЗ та як методи ОРД.

Категоріальне відокремлення ОРЗ від методів ОРД вважаємо недоцільним. Адже аналіз загальноживаних значень термінів «метод» і «захід» (метод - прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності; спосіб дії, боротьби; захід - сукупність дій або способів для досягнення чи здійснення чого-небудь [9, с. 664; 10, с. 274]) дає підстави для висновку, що захід є практичним утіленням методу. Тому ми погоджуємося з такою думкою.

Нприклад, Я. Тарасюк в доповненню вище вказаному зазначає, що оперативно-розшукові методи в теорії ОРД виступають як відповідні наукові категорії, що реалізується в практичній діяльності як оперативно-розшукові-заходи. Кожний з ОРЗ має свій захист. нормативно-правове регулювання, особливості тактики проведення, фіксації та закріплення отриманих даних тощо [11].

Свою класифікацію оперативно-розшукових заходів запропонував В.М. Осипкін, який поділяє оперативно-розшукові заходи на три категорії.

До першої категорії належать заходи, для проведен-

ня яких не потрібно винесення спеціальної постанови й одержання дозволу відповідного судді, а саме: опитування; збирання відомостей; збір зразків для порівняльного дослідження; перевірка закупівля предметів, речовин і продукції, вільна реалізація яких не заборонена або їх обіг не обмежений; дослідження предметів і документів; спостереження; ідентифікація особистості; контрольована поставка предметів, речовин і продукції, вільна реалізація яких не заборонена або їх обіг не обмежений; обстеження приміщень (крім житлових), будинків, споруд, ділянок місцевості й транспортних засобів [3].

До другої категорії, на думку В.М. Осипкіна, належать заходи, проведені на підставі спеціальної постанови, затвердженої керівником органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність: перевірка закупівля предметів, речовин і продукції, вільна реалізація яких заборонена або обіг яких обмежений; контрольована поставка предметів, речовин і продукції, вільна реалізація яких заборонена або обіг яких обмежений; оперативний експеримент; оперативне впровадження [3].

Третю категорію становлять заходи, проведення яких, крім спеціальної постанови керівника органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, допускається тільки за наявності судового рішення: обстеження житла; контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень; прослуховування телефонних переговорів і зняття інформації з технічних каналів зв'язку [12; 3].

На законодавчому рівні також відсутні їх перелік і класифікація. Перелік ОРЗ сьогодні запроваджено в законодавстві більшості країн пострадянського простору. В Україні також мали місце спроби встановити вичерпний перелік ОРЗ. Так, фахівці Національної академії внутрішніх справ розробили проект Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», який було внесено до Верховної Ради України групою народних депутатів на чолі Г.Г. Москалем [13]. Статті 11, 12 і 13 цього проекту містили перелік ОРЗ, які, відповідно, діляться на три групи, а саме: ті, що здійснюються з дозволу суду; ті, що проводяться з дозволу керівника оперативного підрозділу; ті, проведення яких не потребує отримання дозволу.

Розглядаючи інший законопроект народного депутата України О. М. Дмитренко наголошує на необхідності здійснення законодавчого розмежування прав оперативних підрозділів при здійсненні пошукових заходів і оперативно-розшукових, при проведенні яких здійснюється тимчасове обмеження прав та свобод громадян, він наголошує що розмежування прав оперативних підрозділів на дві групи сприятиме ефективному виконанню обов'язків оперативних підрозділів закріплених у статті 7 Закону, а також гарантуватиме дотримання прав та свобод громадян. Така пропозиція відповідатиме новітнім підходам до класифікації оперативно-розшукових заходів за ступенем санкціонування та втручання у конституційні права і свободи людини [14].

Так, російські вчені К.К. Горяінов, В.С. Овчинський та О.Ю. Шумилов запропонували поділяти заходи на:

- адаптовані розшуком криміналістичні методи: опитування, збирання відомостей, збір зразків для порівняльного дослідження, перевірка закупівлі, дослідження предметів і документів, спостереження, ідентифікація особистості, обстеження приміщень, будинків, споруд, ділянок місцевості й транспортних засобів, оперативний експеримент;

- розвідувальні методи, властиві тільки розшуку: контроль поштових відправлень, телеграфних й інших

повідомлень, прослуховування телефонних переговорів і зняття інформації з технічних каналів зв'язку;

- розвідувальні операції: оперативне впровадження й контрольована поставка [3;4].

Слушною можна вважати пропозицію М.Л. Грібова про те, що в практичній площині оптимальним вирішенням питання юридичного закріплення поняття ОРЗ є їх визначення як заходів, що проводяться з метою виконання завдань ОРД оперативними підрозділами відповідно до прав, наданих їм Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», з подальшою диференціацією цих прав на такі, що можуть проводитися лише за умови заведення ОРС (у тому числі, відповідно до змісту Конституції України, потребують дозволу суду), і такі, що можуть бути проводитися без заведення такої справи [15, с. 426].

Аналізуючи практичну діяльність за реалізацією оперативно-розшукових заходів і використанням їх результатів у доведенні за кримінальними справами, ми дійшли висновку, що наріжним каменем у правовому регулюванні проведення оперативно-розшукових заходів є обмеження прав людини й громадянина. Йдеться саме про правове регулювання проведення і використання в доведенні оперативно-розшукових заходів, а не про організацію і тактику їх проведення. Організація і тактика оперативно-розшукових заходів становить державну таємницю, тому предметом відкритого дослідження бути не може [3].

Таким чином, на нашу думку, оперативно-розшукові заходи, незалежно від виду й тактики їх проведення, слід, насамперед, класифікувати й оцінювати за ступенем обмеження охоронюваних Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» прав людини, на заходи, що не обмежують конституційні права людини й не потребують судового дозволу, і заходи, що обмежують конституційні права людини й для проведення яких потрібен судовий дозвіл [3].

А.Ю. Неманов, з огляду на науковий доробок відомих зарубіжних учених у галузі оперативно-розшукової діяльності та відповідно до норм національного чинного законодавства, запропонував таку класифікацію оперативно-розшукових заходів: *оперативно-розшукові заходи з використанням оперативно-технічних засобів, оперативно-технічні заходи, які здійснюються за рішенням суду, спеціальні оперативно-розшукові операції* [16;17, с. 439].

Виходячи з того, що наукова думка автора видозмінюється та вдосконалюється, пропонуємо таку класифікацію оперативно-розшукових заходів:

Захід-дія - це дія одного працівника оперативного підрозділу, уповноваженого законодавчими та нормативними актами, що ґрунтується на галузевих принципах, спрямована на встановлення, уточнення, закупівлю, перевірку, дослідження, фіксацію та отримання оперативних, пошукових та оперативно-технічних даних, що передбачені функціональними обов'язками працівника та власним досвідом роботи, про ознаки протиправних, спеціально розроблених дій із застосуванням науково обґрунтованих, апробованих, найбільш ефективних способів і тактичних прийомів щодо вирішення організаційно- тактичних завдань і використання їх результатів, отриманих та зафіксованих відповідно до правил негласного провадження з розшуковою, розвідувальною та контррозвідувальною метою та у кримінальному судочинстві.

Це заходи, до яких слід віднести: *опитування, спостереження, засідку, переслідування, закупівлю, перевірку, збирання відомостей, отримання зразків та матеріалів, вивчення предметів, речей, документів, ідентифікацію особистості та психодіагностику.*

Сукупність дій-заходів - це дії декількох працівників оперативного підрозділу, уповноважених законодавчими та нормативними актами, що спрямовані на встановлення, уточнення, перевірку, дослідження, фіксацію та отримання оперативних, пошукових та оперативно-технічних даних, які передбачені завданнями та функціями оперативного підрозділу із застосуванням науково обґрунтованих, апробованих, найбільш ефективних способів, тактичних прийомів з вирішення організаційно-тактичних розшукових, розвідувальних та контррозвідувальних завдань і використання їх результатів, отриманих та зафіксованих відповідно до правил негласного провадження з розшуковою, розвідувальною та контррозвідувальною метою та у кримінальному судочинстві.

До таких заходів слід віднести: організаційні; агентурні; агентурно-тактичні;

- тактичні: *комбінацію, утримання квартир-пасток, кімнат-пасток, машин-пасток тощо, утримання кафе, барів, ресторанів, утримання легендованих підприємств;*

- технічні заходи: 1) *технічні заходи, які не порушують права людини:* негласний звукозапис розмов у громадських місцях, негласне прослуховування телефонних переговорів за заявою потерпілого, негласне проникнення до приміщень та інших місць, які не належать до житла громадян, негласна перевірка записок, планів, що не належать до кореспонденції, негласний візуальний контроль у громадських місцях; 2) *технічні заходи, що здійснюються у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій:* застосування програмних і технічних засобів для виявлення і фіксації злочинів, що вчиняються у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій; проведення комп'ютерно-технічних досліджень, залучення сертифікованих спеціалістів; технічний контроль мереж електрозв'язку та телекомунікації; фіксація протиправних трансакцій, вчинених відносно окремих юридичних та фізичних осіб; зняття отриманої інформації та технічний контроль з метою її зберігання; 3) *технічні заходи, що порушують права і свободи людини і здійснюються за санкцією суду:* зняття інформації з каналів зв'язку у приміщеннях, транспортних засобах, на земельних ділянках та в інших місцях, що здійснюється за санкціями суду; контроль за телефонними розмовами, що здійснюється як винятковий захід за санкцією суду; проникнення до житла чи іншого володіння особи, що є тимчасовим заходом, який обмежує права людини, здійснюється за санкцією суду; контроль за телеграфною та іншою кореспонденцією, що належить підозрюваним особам, здійснюється за санкцією суду; візуальний контроль у приміщеннях та інших місцях, що здійснюється лише за санкцією суду, а в окремих випадках при вчиненні тяжкого та особливо тяжкого злочину проводиться негайно без такого дозволу з повідомленням суду або прокурора протягом доби [17, с. 439].

Сукупність заходів-операцій - це комплексне здійснення адміністративних, кримінально-правових, організаційно-тактичних, оперативно-технічних та управлінських дій, об'єднаних єдиним задумом та планом, узгоджених між собою за часом, місцем та цілями про-

ведення оперативно-розшукових та інших передбачених законодавством України заходів, заснованих на використанні гласних та негласних сил, засобів і методів ОРД, спрямованих на попередження і розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів, а також вирішення складних оперативно-тактичних завдань у боротьбі зі злочинністю. Види операцій: *ініціювання, контроль, експеримент, упродовження, закупівля, постачання, затримання, супроводження тощо* [17, с. 439].

Наприклад, на думку М.А. Погорецького і Д.Б. Сергєєвої ОРЗ слід поділяти на категорії організаційно-управлінських та організаційно-забезпечувальних заходів [18]. До таких заходів, зокрема, належать використання конфіденційного співробітництва; використання за згодою адміністрації службових приміщень, транспортних засобів та іншого майна підприємств, установ, організацій, а так само за згодою осіб - житла, інших приміщень, транспортних засобів і майна, які їм належать; створення й використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів; тощо.

Організаційно-управлінські, як і оперативно-забезпечувальні, заходи не мають самостійного характеру, а є допоміжними, оскільки спрямовані на успішне проведення інформаційно-пізнавальних заходів, у кінцевому підсумку, на створення умов для своєчасного отримання оперативною інформацією. Отже, шляхом проведення інформаційно-пізнавальних заходів оперативні підрозділи безпосередньо виконують передбачені законом завдання ОРД. Організаційно-управлінські, як і оперативно-забезпечувальні, заходи опосередковано сприяють виконанню вказаних завдань [18].

Для вирішення проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі важливими критеріями класифікації оперативно-розшукових заходів, з погляду М.А. Погорецького, є їх функціональне призначення, обмеження конституційних прав людини, умови й особливості проведення, характер регламентації Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», документування та використання їх результатів у кримінальному процесі [8].

Виходячи з визначених М.А. Погорецьким об'єкта оперативно-розшукової діяльності та його видів, а також поняття оперативно-розшукового заходу, в межах оперативно-розшукової діяльності можна виокремити оперативні організаційно-управлінські заходи й оперативно-розшукові заходи [19].

Оперативними організаційно-управлінськими є ті заходи, що проводяться для самозабезпечення функціонування оперативно-розшукової діяльності як самостійної державної системи, а також здійснення оперативно-розшукових заходів (оперативно-забезпечувальних та інформаційно-пізнавальних заходів: використання допомоги гласних і негласних штатних та позаштатних працівників; встановлення конфіденційного співробітництва з особами на засадах добровільності; створення з метою конспірації підприємств, організацій, використання документів, які зашифровують особу чи відомчу належність працівників, приміщень і транспортних засобів оперативних підрозділів створення і застосування автоматизованих інформаційних систем.

Організаційно-управлінські, як і оперативно-забезпечувальні заходи (операції), є не самостійними, а допоміжними, оскільки спрямовані на успішне проведення інформаційно-пізнавальних заходів, і в кінцевому рахунку на створення умов для своєчасного отримання

оперативної інформації [19; 20].

Своєю чергою, оперативно-розшукові заходи можна поділити на оперативно-забезпечувальні й інформаційно-пізнавальні [19; 20].

Оперативно-забезпечувальними є заходи (операції), що спрямовані на успішне проведення конкретних інформаційно-пізнавальних заходів для пізнання конкретних обставин злочинної діяльності (пошук та виявлення фактичних даних і їх джерел). До цієї групи заходів належать вказані у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: контрольна та оперативна закупівля й постачання; порушення питання про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, та прийняття участі в їх проведенні; проведення операцій по захопленню злочинців, припиненню злочинів, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб; проникнення в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співпрацює з останнім, із збереженням в таємниці достовірних даних щодо їх особистості [19; 20].

Інформаційно-пізнавальні заходи - це такі заходи, що безпосередньо спрямовані на отримання оперативною інформацією відповідно до завдань оперативно-розшукової діяльності. Оперативні інформаційно-пізнавальні заходи залежно від мети, з якою вони проводяться, можуть бути розвідувально-пошуковими, розшуковими й контррозвідувальними [19].

До оперативно-пізнавальних заходів належать вказані в ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: опитування; відвідування жилих та інших приміщень за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин вчиненого або такого, що готується, злочину, а також збирання відомостей про протиправну діяльність підозрюваних або осіб, щодо яких здійснюється перевірка; негласне виявлення та фіксування слідів тяжкого злочину, документів та інших предметів, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи одержання розвідувальної інформації, у тому числі шляхом проникнення оперативного працівника в приміщення, транспортні засоби, на земельні ділянки; зняття інформації з каналів зв'язку, застосування інших технічних засобів отримання інформації; контроль шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштових відправлень; здійснення візуального спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів [19; 20].

З точки зору М.А. Погорецького, формулювання окремих оперативно-розшукових заходів цієї категорії в чинній редакції Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» потребує певних уточнень. Окрім того, є потреба передбачити у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» і такі оперативно-розшукові заходи, як збирання відомостей про об'єкти оперативно-розшукової діяльності; оперативний експеримент; ідентифікація особистості тощо [19].

Класифікація ОРЗ: 1. Залежно від обмеження права і свободи громадян: - ОРЗ, не обмежують конституційними правами громадян (опитування, спостереження, наведення довідок, збір зразків для порівняльного дослідження, перевірка закупівля, дослідження предметів і розповсюдження документів, отождоження

особистості, оперативне впровадження, контрольована постачання і оперативний експеримент). - обмежують конституційними правами громадян (негласне обстеження приміщень, будинків, споруд, ділянок місцевості і транспортних засобів, контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень, прослуховування телефонних переговорів, зняття інформації з технічних каналів зв'язку). 2. Залежно від тривалості проведення: - Разові ОРЗ (опитування, наведення довідок, ототожнення особистості, оперативний експеримент, закупівля тощо) - Тривалі ОРЗ (контроль поштових відправлень, оперативне впровадження, прослуховування телефонних переговорів, спостереження тощо). 3. Залежно від видів санкціонування: а) ті що не потребують будь-якого санкціонування: - опитування; - наведення довідок; - збір зразків для порівняльного дослідження; - дослідження предметів та інших документів; - спостереження; - ототожнення особистості; - перевірна закупівля і контрольована постачання предметів, речовин та продукції, вільна реалізація якої дозволена. б) потребують відомчого санкціонування керівником органу здійснює ОРД: - перевірна закупівля і контрольована постачання предметів, речовин та продукції, вільна реалізація якої дозволена. - оперативний експеримент- оперативне впровадження в) потребують судового санкціонування (решення): - контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень - прослуховування телефонних переговорів, - зняття інформації з технічних каналів зв'язку - негласне обстеження приміщень, будинків, споруд, ділянок місцевості і транспортних засобів [21].

Доцільно погодитись з думкою О.О. Сухачова, який під час дослідження конспірації окремих інформаційно-пізнавальних заходів діяльності оперативних підрозділів вимагає їх розмежування на:

1) ОРЗ без спеціального встановленого законом порядку застосування (заходи оперативного (ініціативного) пошуку);

2) ОРЗ зі спеціально встановленим законом порядком застосування (такі, що здійснюються згідно з положеннями конкретних статей КПК України).

Останні потрібно диференціювати за критеріями: необхідності порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи та конфіденційності інформації, що передається будь-якими засобами зв'язку або зберігається в умовах обмеженого доступу; розмежування місць, де проводяться заходи, на публічно доступні, публічно не доступні, публічні місця з обмеженим доступом [22, с. 130].

Наприклад, Ю.М. Грошевий, С.О. Гриненко, О.В. Капліна пропонують класифікувати оперативно-розшукові заходи на: 1) разові та тривалі ОРЗ; 2) гласні та негласні ОРЗ; 3) ОРЗ, проведення яких не потребує будь-якого санкціонування; 4) ОРЗ, що проводяться з дозволу начальника оперативно-розшукового підрозділу; 5) ОРЗ, які проводяться не інакше як за рішенням суду; 6) Глибокі та поверхневі ОРЗ; 7) Автономні та комплексні ОРЗ [23].

Раціональність пропонованого підходу полягає в тому, що він не обмежує різноманітності й комплексності зазначених заходів: окремі права, надані оперативним підрозділам, можуть реалізовуватись у певних комбінаціях під час проведення різних ОРЗ. На відміну від цього, спроби визначення в Законі вичерпного переліку ОРЗ призведуть до певних правових колізій, а також обмежать потенціал оперативних підрозділів у боротьбі зі злочинністю.

Багатогранна парадоксальність спостерігається в підході розробників відомчих актів Міністерства внутрішніх справ України до класифікації заходів, які не мають кореляційного зв'язку з конкретними НСРД, відповідно, не мають спеціального порядку застосування: їх загалом не зараховано до категорії ОРЗ та названо заходами оперативного (ініціативного) пошуку. З такою назвою можна погодитись, але ці заходи все одно є оперативно-розшуковими, оскільки здійснюються на підставі Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Отже, приступаючи до безпосереднього розгляду даної проблеми, спробуємо викрити певні психологічні закономірності й вимоги, які притаманні окремим заходам ОРД, класифікувавши для цього останні, насамперед, за критеріями їхнього предметно-дійового змісту.

Виходячи зі сказаного, до **першого блоку** оперативно-розшукових заходів ми віднесли ті з них, що мають чітко визначений предметний характер і спрямовані на безпосереднє отримання і фіксацію фактичних даних про злочинні діяння конкретних осіб і груп, припинення та розкриття їхніх злочинів, розшук та затримання відомих злочинців. Згідно із Законом України «Про ОРД» (ч.1 п.п. 2, 4-7 ст.8) такими заходами варто визнати:

Окрім вище здійсненої класифікації заходів ОРД, останні можна також диференціювати з метою виявлення психологічних закономірностей їх реалізації й за іншими критеріями, а саме:

За формою проведення:

1. Гласні заходи, тобто такі, при виконанні яких їх учасники повністю уявляють себе відповідними сторонами. Особливостями психологічного стану останніх є те, що оперативний співробітник, наприклад, діючі офіційно, захищений цим своїм станом, має можливість оприлюднити мету і завдання заходу, запросити за необхідністю допоміжні сили і т.ін. У свою чергу особа, яка являє об'єкт оперативно-розшукового впливу, усвідомлюючи даний вплив, розраховує на його законність та на гарантії дотримання останньої.

2. Негласні заходи, як вже відмічалось, забезпечуються системою спеціальних правових, організаційних способів і методів, залежно від чого формуються й психологічні засади виконання цих заходів.

За правовими наслідками проведення: 1) дискретні - заходи, які порушують певні особисті права і свободи громадян; 2) недискретні, тобто такі, що не порушують зазначених прав і свобод. Психологічні вимоги цих заходів проходять, головним чином, через сферу моральних, етичних, релігійних поглядів і переконань оперативного працівника, та через рівень його правового усвідомлення. [24].

За необхідністю санкціонування: 1) заходи, що проводяться тільки з санкції суду та з повідомленням про це прокурору; 2) заходи, що не потребують позавідомчого санкціонування. Не трудно побачити, що вказані умови спроможні по-різному впливати на психологічні особливості виконання вказаних заходів ОРД. [24].

За використанням оперативно-технічних засобів: 1) заходи з використанням та 2) заходи без використання цих засобів. Зрозуміло, що звернення до них, з одного боку, посилює впевненість оперативних працівників у успішному виконанні завдань ОРД. З іншого ж боку, - безпосереднє негласне застосування оперативно-технічних засобів супроводжується хвилюванням оперативника, острахом його розшифровки і викриття техніки тощо. Переборювання цього стану потребує набуття необхідних

навичок і відповідного досвіду роботи [25].

Як свідчить аналіз практики, в ході оперативно-розшукової діяльності під час виявлення та фіксації неправомірної вигоди оперативні підрозділи можуть проводити ряд ОРЗ, які нами класифікуються на такі, що потребують дозволу: а) слідчого судді або рішення прокурора; б) керівника органу внутрішніх справ, оперативного підрозділу [26, с. 18].

Незважаючи на їх різне призначення, юридичну силу обґрунтування, підстави і межі проведення, все ж таки вони мають внутрішню єдину структуру, логічну послідовність взаємопов'язаних елементів, ознак кожного складу оперативно-розшукового заходу. Таким чином, запропонована класифікація оперативно-розшукових заходів є спробою систематизувати та класифікувати їх залежно від юридичної природи, законодавчих приписів, повноважень, функцій та меж оперативно-розшукових дій, що здійснюються оперативними підрозділами щодо громадян у боротьбі зі злочинністю [27].

Оперативно-розшукові заходи є однорідними за організаційно-правовим критерієм, проте відрізняються переважно за правовим статусом та суб'єктивним складом, адже в оперативно-розшуковій діяльності проведення оперативно-розшукових заходів може здійснюватися лише уповноваженими оперативними підрозділами, а негласних слідчих (розшукових) дій – слідчим, прокурором, або за їх дорученням – уповноваженим оперативним підрозділом. Окрім того, оперативно-розшукові заходи проводяться з метою виявлення, попередження та розкриття злочину, що готується, а негласні слідчі (розшукові) дії спрямовані на виявлення та перевірку інформації, необхідної для розслідування вчиненого злочину [28, с. 62].

Висновок. Вважаємо, що класифікація оперативно-розшукових заходів має бути закріплена в нормативних та законодавчих актах з питань оперативно-розшукової діяльності. Незважаючи на їх різне призначення, юридичну силу обґрунтування, підстави і межі проведення, все ж таки вони мають внутрішню єдину структуру, логічну послідовність взаємопов'язаних елементів, ознак кожного складу оперативно-розшукового заходу. Це дасть змогу ширше застосовувати їх у практичній діяльності, визначити їхній склад та юридичну природу.

Література

1. Щербина І. В. Прокурорський нагляд за дотриманням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності органами Національної поліції України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.09 / Щербина Ігор В'ячеславович. - Дніпро, 2016. - 20 с.
2. Шумилов А.Ю. Юридические основы оперативно-розсыльных мероприятий: учеб. пособие / А.Ю. Шумилов. - М., 1999. - С. 9-10.
3. Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия. Общие положения. -СПб: Изд-во Р. Асланова "Юрид. центр Пресс", 2004. - 259 с
4. Оперативно-розыскная деятельность: учебник / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. - М., 2001. - С. 305.
5. Шумилов А.Ю. Краткая сыскная энциклопедия: Деятельность оперативно-розыскная, контрразведывательная, частная сыскная (детективная) / А.Ю. Шумилов. - М., 2000. - С. 79-81.
6. Гончарова Н.І. До питання про визначення категорії «метод оперативно-розшукової діяльності» / Н.І.

Гончарова // Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес : теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., (Одеса, 22-23 квітня 2015 р.) / Одеський державний університет внутрішніх справ. - Одеса : ОДУВС, 2015. - с. 179-180

7. Основы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : [учеб.] / под ред. Ю.А. Агафонова, Ю.Ф. Кваши. - Краснодар : Краснодар. Ун-т МВД России, 2007. - 305 с.

8. Некрасов В.А. Оперативне розпізнавання : [моногр.] / [В.А. Некрасов, В.Я. Мацюк, Н.Є. Філіпенко, Л.В. Родинюк]. - К. : КНТ, 2007. - 216 с.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. -К. ; Ірпінь : Перун, 2009. - 1736 с.

10. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. - Х. : Школа, 2006. - 1008 с.

11. Тарасюк Я. Класифікація методів оперативно-розшукової діяльності, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-технічних заходів, заходів оперативного (ініціативного) пошуку / Я. Тарасюк // Курс лекцій ОРД: [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://blogdocentyarynatar.io.ua/s2439130/klasifikaciya_metodiv_operativnorozshukovoe_diyalnosti_neglasnih_slidchih_rozshukovih_diy_operativno-tehnicnih_zahodiv_operativnogo_iniciativnogo_poshuku

12. Осипкин В.Н. Прокурорский надзор за оперативно-розыскной деятельностью: учеб. пособие / В.Н. Осипкин. - СПб., 2001. - С. 11-12.

13. Про оперативно-розшукову діяльність України : Проект Закону України (нова редакція) на заміну раніше поданого, реєстр. № 2134 від 21 лип. 2008 р. [Електронний ресурс] // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua>.

14. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оперативно-розшукової діяльності в органах і установах виконання покарань, слідчих ізоляторах» від 04.06.2015 р. N 2024а. [Електронний ресурс] // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/GH1K868A.html.

15. Грібов М.Л. Діяльність підрозділів оперативної служби МВС України : теорія та практика : [моногр.] / Грібов М.Л. - К. : Розвиток, 2013. - 532 с.

16. Сервецький І.В. Теоретичні проблеми класифікації оперативно-розшукових заходів / І.В. Сервецький, С.В. Шапочка // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. - К., 2002. - Вип. 2. - С. 108-116.

17. Сервецький І.В., Неманов А.Ю. Щодо класифікації оперативно-розшукових заходів / І.В. Сервецький, А.Ю. Неманов // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ - 2011. - №1. - С. 427-441.

18. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи : поняття, сутність і співвідношення / М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва // Боротьба зорганізованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - 2014. - № 2(33). - С. 137-141.

19. Погорецький М.А. Оперативно-розшукові заходи: поняття і види / М.А. Погорецький // Державна безпека України: наук.-практ. зб. НАН України СБ України. - К., 2005. - № 1(3). - С. 62-67.

20. Оперативно-розшукові заходи: удоскона-

лення правового регулювання. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://5ka.at.ua/load/pravo/operativno_rozshukovi_zakhodi_udoskonalennjapravovogo_reguljuvannja_referat/49-1-0-23378.

21. Поняття та класифікація оперативно-розшукових заходів: [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://megapredmet.ru/2-16563.html>.

22. Сухачов О. О. Поняття, перелік і класифікація оперативно-розшукових заходів як основа дослідження питань їх конспірації / О. О. Сухачов // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. - 2016. - № 2. - С. 125-132.

23. Програма навчальної дисципліни "Правові основи оперативно-розшукової діяльності" (галузь знань 0304 "Право", освітньо-кваліфікаційний рівень "Магістр", спеціальність 8.03040101 "Правознавство") / уклад.: Ю. М. Грошевий, С. О. Гриненко, О. В. Капліна та ін. - Х.: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. - 11 с.

24. Мулявка Д.Г. Психологічна сутність методів оперативно-розшукової діяльності. Лекція з курсу «Психологія оперативно-розшукової діяльності». Ірпінь. 2010.

25. Поняття, правова та психологічна сутність заходів ОРД: [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://studopedia.su/8_52970_ponyattya-pravova-ta-psihologichna-sutnist-zahodlv-ord.html

26. Грибовський О.В. Оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії під час виявлення й фіксації одержання неправомірної вигоди / О.В. Гри-

бовський // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ України. - 2015. - № 1. - с.180-190.

27. Очкана Т.Є. Теоретичні проблеми класифікації оперативно-розшукових заходів. Донецьк. 2013. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://vchilka.in.ua/irporbb/України+Кафедра+«Оперативно-розшукової+діяльності»b/main.html>

28. Прядко В.О., Комарницька О.Б. Порівняльна характеристика оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій крізь призму наглядової діяльності прокурора як процесуального керівника / В.О. Прядко, О.Б. Комарницька // Часопис цивільного і кримінального судочинства. - 2014. - N 1. - С. 62-71

*Ігнатюк О. В.,
кандидат юридичних наук,
заступник голови Апеляційного суду
Київської області
Надійшла до редакції: 26.02.2017*

УДК 347.137.5

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Тетерятник Г. К.

Key words: *minors, children, legal representatives, rights, legitimate interests, guarantees.*

Стаття присвячена аналізу гарантій прав і законних інтересів неповнолітніх учасників кримінального провадження. Акцентовано увагу на проблемах участі законних представників, адвоката, захисту законних інтересів неповнолітніх потерпілих у кримінальних провадженнях в формі приватного обвинувачення, забезпечення прав дітей під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: *неповнолітні, діти, законні представники, права, законні інтереси, гарантії.*

Статья посвящена анализу гарантий прав и законных интересов несовершеннолетних участников уголовного производства. Акцентировано внимание на проблемах участия законных представителей, адвоката, защиты интересов несовершеннолетних в производствах в форме частного обвинения, обеспечения прав детей при проведении следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: *несовершеннолетние, дети, законные представители, права, законные интересы, гарантии.*

The article is devoted to the analysis of guarantees of rights and legitimate interests of minor participants in criminal proceedings. Attention is focused on the problems of participation of legal representatives, lawyers, protection of interests of minors in the form of private prosecution, ensuring the rights of children during investigative (investigative) actions.

Одним із завдань кримінального провадження є охорона прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. Для неповнолітніх учасників кримінального провадження з урахуванням їх неповної кримінальної процесуальної дієздатності, вікових, фізичних та психологічних особливостей, повинні створюватися додаткові гарантії, з урахуванням закріпленого у ст.3 Конвенції ООН про права дитини принципу якнайкращого забезпечення інтересів дитини.

Питанням, пов'язаним із провадженням за участю неповнолітніх, присвячені роботи багатьох вчених-процесуалістів: С. А. Альперта, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, З. З. Зінатулліна, О.М. Крукевич, О. П. Кучинської, О. О. Левендаренка, Л. М. Лобойка, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, В. В. Романюка, С.М. Смокова, Л. Д. Удаलोвої, О. Г. Шило, О.О. Юхно та інших.

Попри значні наукові напрацювання із визначеної тематики, велику кількість нормативно-правових актів, на практиці виникають питання гарантування прав і законних інтересів неповнолітніх учасників кримінального провадження, окремі з яких будуть розглянуті у статті.

Метою статті є досягнення наукового результату у вигляді теоретичних положень щодо гарантій забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні та практичних рекомендацій щодо їх вдосконалення.

КПК України у главі 38 передбачає особливий порядок

© Г.К. Тетерятник, 2017